РЕЦЕНЗИЯ

относно дисертационен труд на тема: "Екзистенциална изпълненост и пълноценно човешко функциониране при актьори (Насоки за психологичното консултиране)"

за присъждане на образователна и научна степен "доктор" по направление 3.2. Психология, научна специалност „Консултативна психология"

на Дияна Цветанова Добрева-Христова, докторант към Секция „Социална и консултативна психология", Департамент "Психология", Институт за изследване на населението и човека – БАН

от доц. д-р Диана Бакалова – Департамент „Психология", Институт за изследване на населението и човека – БАН

Дисертационният труд е първото теоретично и емпирично изследване в полето на консултативната психология сред български актьори, осъществено през призмата на екзистенциално-хуманистичната парадигма. Целта на работата е да се проучат методологичните възможности на хуманистичния и екзистенциално-аналитичния подход за нуждите на научно-обосновано психологично консултиране на актьори, като се операционализират и проучат взаимовръзките между два конструкта с висока степен на комплексност и абстракция - „екзистенциална изпълненост" в термините на екзистенциално-аналититичната теория на А. Ленгле и „пълноценно човешко функциониране", операционализирано през хуманистично-позитивистични възгледи като „психично благополучие" и „устойчивост". Определени са три основни стълба на разработката: 1. основополагащите идеи за консултирането; 2. разбирането за актьорите в контекста на техния личен и професионален живот, и 3. екзистенциалният модел на взаимодействие със света.

Предметът на изследване, особено в условия на глобална криза, както и неговият обект - хората в особено стресираща творческа професия, които рядко са обект на научни изследвания, правят труда не само актуален, но и изключително значим от гледна точка на методология и приложимост на резултатите при създаване на специфични насоки за психологично консултиране. Още повече, че такива насоки са изведени от кандидата и коректно посочени като научно-приложен принос.

Дисертационният труд е с впечатляващ обем от 281 страници, включая литературата (23 с.) и 3 приложения (24 с.). Общият брой литературни източници също е впечатляващ – 282, като от тях 211 са на латиница и 71 на кирилица. Много добро впечатление прави, че повечето литературни източници, с изключение на основополагащите за съответните теоретични постановки, са от последните години. Таблиците са 52 бр., а фигурите - 19 бр.

Дисертацията има следната структура: въведение, три части (теоретична, методологична и емпирична, вкл. резултати и обсъждане), изводи, справка за приноси, ограничения на изследването и насоки за бъдещи изследвания, заключение и приложения.

Първа част (теоретичен анализ) съдържа *три глави*, които последователно представят ключовите за темата въпроси и които оценявам като отлично структурирани, задълбочено и детайлно представени.

В *първа глава*, в съответствие с темата и целта на дисертацията, кандидатът умело очертава полето на консултативната психология и нейната практика в системата на научно познание, с фокус върху водещите научно-изследователски тенденции. Убедително се обосновава контекстът на дисертационното изследване чрез обзор на различните акценти в дефинирането на консултативната психология като академична дисциплина и като практика на консултиране. Идеята е да се очертаят възможностите, които предоставя методологията на консултативната психология, за нуждите на научно-обоснована практика. Разглежда се метатеоретичният модел на пълноценно функциониращата личност на К. Роджърс и се анализират концептуалните възможности на основополагащите парадигми и обяснителни модели за неговата операционализация: 1. чрез техните теоретични конструкти и основни допускания, и 2. чрез приложимостта на методологичния им инструментариум за научно-обоснована практика в подкрепа на пълноценното човешко функциониране. Психичното благополучие и устойчивост (*resilience*) в нейните две форми - издръжливост и способност за възстановяване, се разглеждат като конструкти, които се доближават до характеристиките на пълноценно функциониращия човек и условията за пълноценно функциониране в термините на позитивизма и съответно, като концептуални възможности за операционализация на модела на пълноценното човешко функциониране заради широтата на концептуалните им рамки, консултативната им приложимост, ползите за практиката, изследователския интерес към двата конструкта и съществуващия методологичен инструментариум за тяхното изследване.

Във *втора глава* от теоретичния обзор убедително се анализират възможностите на екзистенциално-хуманистичната парадигма за целите на изследването и психологичното консултиране. Специален акцент е поставен върху екзистенциалните теории, по-специално върху екзистенциалноаналитичната теория на Алфрид Ленгле (Alfried Laengle) и процесуалната операционализация на конструкта „екзистенциална изпълненост“ (existential fulfilment) в термините на персоналните екзистенциални способности. Тези способности се разглеждат като мост между екзистенциалната и позитивната психология. Уместно е представен обзор на съществуващите и най-често използвани психометрични инструменти на екзистенциалната парадигма в научно-изследователски контекст, както и възможностите за използване на концепцията за „екзистенциална изпълненост“ в консултативната практика. Ясно се аргументира изборът на приложения изследователски подход, като се дава отговор на въпроса за смисъла от изследването на взаимната обвързаност на два толкова близки конструкта като психичното благополучие и екзистенциалната изпълненост.

В *трета глава* на теоретичното изложение кандидатът умело и детайлно обосновава избора на тема и на актьорите като обект на дисертационното изследване. Нуждата от изследването и от специализирана научно-обоснована психологична подкрепа на актьорите се дискутира и аргументира въз основа на обстоен преглед на психологичните изследвания върху актьори, които имат отношение към консултативната психология и темата на дисертационната разработка в 2 посоки: 1) позитивно и негативно въздействие на артистичното изпълнение върху актьорите и 2)

психологично благополучие, устойчивост и стрес, свързани с актьорството. Много добро впечатление правят изводите и насоките за нуждите на емпиричното изследване, които кандидатът представя на с. 80., където се обосновава теоретичният модел на дисертационното изследване и изборът на изследователски инструментариум от гледна точка на спецификата на избраната целева група. Изводите от прегледа на литературата, свързана с актьорите, са съотнесени с изводите от направения анализ на хуманистичните теоретични концепции. Изложена е авторовата гледна точка за наличие на силната обвързаност на професията на актьора с теми и въпроси, есенциални за екзистенциалното мислене, която е подкрепена от съществуващи позиции и разбирания, изведени от театралната методология и педагогика. Коректно поставени са основните изследователски въпроси от гледна точка на консултативната психология. Предвид акцента, който изследванията поставят върху групата на обучаващите се студенти в контекста на изследване и практика, е представен накратко модел на Климов (1996), който отразява възрастово-професионалната динамика на навлизане в професията. Изведени са изследователските теми, свързани с предизвикателствата пред пълноценното функциониране на актьорите. Представени са статистически данни в зависимост от социодемографски характеристики на професионалните актьори в България с акцент върху данните, които подобно на чужди изследвания потвърждават наличие на специфични жизнено-професионални стресови натоварвания на българските актьори и подкрепят приложимостта на авторската адаптация на въпросник „Стрес, свързан с актьорството“ за българската извадка. Представен е и кратък преглед на присъствието на психологията в професията на актьора в България.

Втора част (Постановка и дизайн на изследването) впечатлява с ясно и прецизно описание на целта, задачите, модела, хипотезите и извадката, както и с подходящия избор на инструменти, статистически методи и процедури за извършване на необходимите предварителни анализи и за проверка на изследователските хипотези. Проведено е крос-секционно теренно изследване сред специфична извадка от общо 144 обучаващи се и професионални актьори на възраст 18-85 г. възр. с приблизително равномерно разпределение по пол и възрастови групи, обособени според етапа на навлизане в професията (18-27 г. – адепти; 28-37 г. – професионали; след 37 г. – майстори), като е използван почти напълно структуриран въпросник за събиране на количествени данни, съставен от 5 изследователски инструмента с добри психометрични характеристики, за които са представени данни. Два от инструментите - „Скала за екзистенция“ и „Стрес, свързан с актьорството“, са адаптирани от кандидата. Представени са данни от първоначалната им адаптация за български условия, вкл. конструирането на втория въпросник. Описани са и направените експлораторни факторни анализи на онези инструменти, които отговарят на изискванията за провеждане на анализа (т.е. съотношение айтем : брой изследвани лица). Вътрешната консистентност на отделните скали е сравнена с тази от оригиналните изследвания, както и с тази от други проучвания.

В трета част (Резултати и обсъждане) е извършена проверка на хипотезите. Ясно проличава високото ниво на уменията на докторанта да работи коректно и прецизно с разнообразни методи и процедури за изследване и анализ на количествени данни, вкл., предварителен анализ на условията за провеждане на параметрични/непараметрични тестове, вкл. хомогенност на дисперсиите, прилагане на коригирана стойност на Бонферони за преодоляване на грешки от първи род при междугрупови сравнения,

провеждане на тест за колинеарност преди пристъпване към множествена линейна регресия, стриктно съблюдаване на условията за медиаторен анализ, както и прилагане на рядко използвания от докторанти клъстърен анализ. Направено е сравнение на нивата на различните променливи в зависимост от нивото на екзистенциална изпълненост. Разгледани са връзките между изследваните конструкти, като с цел по-задълбоченото вникване в различията в динамиката на тяхната изразеност са проучени детайлно по отношение на всяка персонална екзистенциална способност. Проследени са разликите в нивата на изследваните конструкти в зависимост от социодемографските фактори: пол, възраст, вид професионална ангажираност, семеен статус, месечен доход, субективно отношение към материалния статус. Изследвани са персонално-екзистенциалните предиктори на психичното благополучие, издръжливостта, способността за възстановяване и стреса, свързан с актьорството, и са проследени неговите различия в групата на обучаващите се актьори и в групата на работещите професионалисти. Освен това, е проследена опосредстващата роля на екзистенциалните компоненти в индиректния ефект на стреса, свързан с актьорството, върху операционалните конструкти на пълноценното човешко функциониране в цялата извадка и за двете групи. Обърнато е внимание на екзистенциално-аналитичния метод „Стъпки към екзистенциален смисъл“ като конкретно изражение на консултативната приложимост на теорията за екзистенциалната изпълненост.

Резултатите от емпиричното изследване са представени в подходящ табличен и графичен вид и също добре структурирани от гледна точка на целта, задачите и хипотезите. Оценявам като особено оригинално и подходящо от структурна гледна точка решението - обсъждането на резултатите по всяка хипотеза да следва непосредствено представянето им.

Високите корелации между екзистенциалните компетенции и психичното благополучие не са изненадващи, като се има предвид, че според А. Ленгле, скалата за екзистенция мери „*положително емоционално съ-участие и автентична съгласуваност на човека със себе си и лично удовлетворение от собствения живот*“. Това свидетелства за високата съдържателна близост на конструкта за екзистенциална изпълненост с конструкта за психично благополучие в термините на Диенер и сътр., чиито когнитивен компонент е удовлетвореността от живота.

Трябва да отбележа, че оценявам много високо уменията на кандидата да анализира, описва и обобщава резултатите от дисертационното изследване, да ги дискутира от гледна точка на хипотезите, на съществуващите теории и изследвания по темата, както и на консултативната практика.

Изводите от проведеното емпирично изследване, неговите *ограничения*, *насоки за бъдещи изследвания* и *заключение* са добре синтезирани и коректно отразени.

Приносите на дисертационния труд са несъмнени. Те също са коректно представени в 4 насоки – теоретична, методическа, изследователска и научно-приложна.

Цялостният труд е съществено подобрен спрямо първоначалния му вариант за предварителна защита. Единствените ми бележки са несъществени. Отнасят се до твърде обстоятелственото представяне на въведението и теоретичния обзор, както и до някои

граматически и стилистични неточности, вкл. прекалено дълги изречения, които на места затрудняват разбирането на текста.

Кандидатът е изпълнил образователната и научната програма, спрямо кредитната система от приложението към договора с ИИНЧ-БАН. Има 4 публикации по темата на дисертацията, като 3 от тях са на български език и 1 е на английски език.

Авторефератът отразява точно структурата и съдържанието на дисертацията.

В заключение: Дисертационният труд се отличава с много добре аргументирана актуалност и значимост, със съответен на целта, отлично структуриран, изчерпателен и задълбочен теоретичен обзор, с подходящ изследователски дизайн и широк набор от методи и процедури на изследване, с голямо богатство от изследвани и дискутирани взаимовръзки, както и с несъмнени научни приноси към теорията, методите и практиката на консултативната психология. **Дисертационният труд съответства на изискванията за придобиване на образователна и научна степен "доктор" и това ми дава основание убедено да предложа на уважаемите членове на научното жури да присъдим образователна и научна степен "доктор по консултативна психология" на Дияна Цветанова Добрева-Христова.**

17.11.2023 г. Изготвил:

София /доц. д-р Диана Бакалова/